

Л. М. Матросова,
доктор економічних наук,
О. В. Лященко,
аспірант,
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Одним з найактуальніших питань для України в умовах сучасних світогосподарських відносин є підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку. Перспективним шляхом підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації є продукування та оперативне впровадження інновацій. Економічне зростання галузей економіки країни залежить від рівня інноваційного розвитку та взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і підприємництвом.

В умовах глобалізації стає актуальною особлива система взаємозв'язків фірм і організацій — кластери. Кластер визначається як індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком, і виступає альтернативою традиційному розподілу економіки на сектори та галузі. Кластерний підхід дозволяє підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торгових асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі.

Для України такий підхід має особливу актуальність, оскільки він пов'язаний з необхідністю проведення структурних змін та подолання міжрегіональних відмінностей в рівні соціально-економічного розвитку. Як показує реальна практика, часто у діяльності підприємств, бізнесу і влади відсутня цілеспрямованість і узгодженість дій. Крім того, в багатьох регіонах країни зберігаються колишня застаріла спеціалізація і структура виробництва, а також орієнтація на традиційні види продукції і сегменти ринку.

В основу теорії кластерного механізму покладено поняття „кластер” — зосередження найбільш ефективних і взаємозалежних видів економічної діяльності, тобто сукупність взаємозалежних груп успішно конкуруючих фірм, що забезпечують конкурентні позиції на галузевому, національному та світовому ринках [1, с. 563].

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі питання пов'язані з принципами функціонування та розвитку кластерів знайш-

ли відображення у працях З. Варналія [1], М. Войнаренка [2], В. Геєця [3], В. Куйбіди [4], О. Кузьміна [5], М. Меркулова [6] М. Портера [7], С. Соколенка [8] та інших. В них досліджуються теоретичні аспекти формування конкурентоспроможних кластерів, а також проблеми і перспективи кластерних утворень і на загальнодержавному, і на регіональному рівні. Аналіз результатів наукових досліджень свідчить про актуальність проблем кластеризації та про необхідність подальшого їх дослідження та аналізу.

Мета статті. Метою нашої статті є аналіз передумов створення кластерних структур у регіонах України, виявлення основних проблем формування та функціонування кластерів, а також вивчення зарубіжного досвіду кластеризації.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом взаємозалежність країн світу все більше зростає. Результатом таких змін є процеси глобалізації, що складаються з сукупності політичних, економічних, демографічних та соціальних процесів, що впливає на формування взаємозалежності держав. І як наслідок, взаємодія вищезазначених процесів призводить до формування глобальних світових ринків, подальшої модернізації на основі найновітніших технологій, утворення нових центрів економічного тяжіння і політичного впливу. Результатом вищезазначених процесів стає новий рівень конкурентоспроможності не тільки між країнами, а і між різноманітними регіональними угрупованнями [9].

На сучасному етапі економічного розвитку формування та ефективне використання певних конкурентних переваг сприяє прискореному розвитку продуктивних сил, науково-технічному прогресу, зростанню інтенсивності у взаємостосунках між економіками країн. Сутність конкурентоспроможності галузей на зовнішніх ринках, з урахуванням сучасних тенденцій розвитку світового господарства і поглибленням взаємозалежності економічного зростання, дозволяє розглядати її ширше, ніж звичайний процес отримання надлишку ресурсного потенціалу, оскільки конкурентоспроможність національної економіки як сукупності галузей у сучасних умовах дає комплексний ефект,

комбінуючи такі фактори, як іноземний капітал, нові технології, інтеграційні можливості і вихід на світові ринки [1, с.561].

Однією з найбільш ефективних можливостей поєднання конкурентних переваг, а також підвищення конкурентоспроможності регіону, збільшення його потенціалу та економічного зростання, досягнення більш високого рівня продуктивності є застосування кластерного підходу.

Зазначимо, що початок кластерної теорії пов'язаний з іменем Майкла Портера, який розглядав кластерний підхід як основний фактор забезпечення конкурентоспроможності. Досліджуючи проблему формування конкурентних переваг він звернув увагу на те, що найбільш конкурентоспроможні в міжнародних масштабах фірми однієї галузі не безсистемно розташовані у різних розвинених державах, а мають властивість концентруватися в одній і тій же країні, а часом навіть у тому самому регіоні країни. Наслідком цього є те, що одна або кілька фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширює свій вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів, які в свою чергу впливають на прискорення розвитку і подальше зростання конкурентоспроможності такої компанії. Таким чином, формується кластер — група взаємозв'язаних компаній (постачальники, виробники) та пов'язаних з ними установ (освітні заклади, наукові установи, органи державного управління, інфраструктурні компанії), які діють у певних сферах та доповнюють один одного.

Підтримуючи співробітництво, компанії не перестають конкурувати між собою у зниженні витрат на виробництво та цінах, підвищенні якості продукції, пошуку кращих постачальників, формуванні нових каналів розповсюдження власної продукції тощо. Таким чином, підвищується конкурентоспроможність не лише окремо взятого підприємства, а певного географічного регіону й економіки країни загалом.

Зазначимо, що з подальшим розвитком кластерного підходу змінювалися підходи щодо його визначення та трактування. Наприклад, кластер може трактуватися як сукупність „4К” [10]:

- 1) концентрація — у межах локальної території;
- 2) конкуренція — в середині кластера у боротьбі за споживача;
- 3) кооперація — залучення до кластеру суміжних галузей та сфер діяльності;
- 4) конкурентоспроможність — на ринку за рахунок високої продуктивності, яка заснована на спеціалізації та взаємодоповнюваності учасників.

Належність до певного кластера для промислових підприємств означає прискорення розвитку, широкій та вільний доступ до інформації щодо різних

аспектів діяльності, швидке поширення нововведень та забезпечення необхідних засобів для впровадження нових стратегій, можливості нарощування експорту та вихід на світові ринки.

Оскільки для України одним з найактуальніших питань є підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку, то створення кластерів в Україні має стати одним із пріоритетних напрямків розвитку національної економіки. Комплексне використання теорій кластерного механізму та сучасних концепцій інноваційного розвитку здатне забезпечити високу конкурентоспроможність та стабільне економічне зростання за рахунок переваг у технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, ефективної спеціалізації, доступу до технологій, постачальників, кваліфікованої робочої сили, інформації, бізнес-послуг, науково-технологічних зв'язків між галузями та секторами економіки. Одним з позитивних наслідків створення кластерів є також зменшення територіальних диспропорцій у соціально — економічному розвитку регіонів, що є важливим питанням для України.

В Україні сформовано законодавство, яким визначено організаційно-правові форми об'єднань підприємств та наявні передумови для формування нових виробничих систем в різних сферах господарської діяльності, а також існує досвід створення і розвитку кластерів. Кластерні технології застосували спочатку на Хмельниччині, а трохи згодом на Івано-Франківщині. На Хмельниччині така модель впроваджується досить успішно, вже діють чотири кластери: будівельний та швейний у Хмельницькому, туристичний, та харчовий кластер в Кам'янці-Подільському. Наприклад, швейний кластер об'єднує не лише швейні підприємства, а й середні учбові заклади відповідного напрямку і навіть університет. Також успішно діє кластер сільського туризму “Оберіг”, який об'єднує 6 тисяч працівників. Це перший подібний кластер сільського туризму в Україні.

Серед інших регіонів України, в яких накопичено досвід створення та функціонування кластерів, зазначимо такі області, як Харківська, Львівська, Чернівецька, Закарпатська, м. Севастополь, тобто переважна більшість кластерів існує у західних регіонах. Вірогідно це пов'язано з їх близьким розташуванням до кордонів з європейськими країнами. Уважаємо, що раціональним є перенесення позитивного досвіду створення кластерів також у прикордонні території східних областей України. Але цей процес гальмується у зв'язку з невирішеністю багатьох питань щодо організаційних, фінансових передумов створення кластерів та регулювання їхньої діяльності на рівні держави та місцевих органів влади.

Попри зростаючий інтерес до нових виробничих систем та здійснену низку заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності України та її окремих регіонів, кількість кластерів в Україні збільшується повільно. Це обумовлено наступними чинниками [11, 12]:

— недостатнє нормативне забезпечення комплексу заходів щодо створення кластерів в Україні;

— недосконале програмно-цільове забезпечення реалізації кластерних стратегій;

— відсутність достатнього інформаційного забезпечення створення та функціонування кластерів в Україні;

— недостатня зацікавленість малих та середніх підприємств об'єднуватись у великі виробничі системи;

— невеликий досвід функціонування кластерів в Україні;

— нерозвинутість інституційного середовища підтримки бізнесу та підтримки впровадження інновацій;

— відсутність інвесторів у зв'язку з інвестиційною недостатньою привабливістю регіонів;

— відсутність належної взаємодії між владою, бізнесом та наукою.

На сьогодні лише невеликий відсоток підприємств в Україні проходять або пройшли стадію неформальної кластеризації. Отже, проблема полягає у тому, щоб шляхом структурної перебудови виробництва забезпечити координацію діяльності усіх ланок технологічного ланцюга і залучити великі фінансові ресурси з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів та держави, а також внутрішні та іноземні інвестиції, створити нові підприємства, сприяти інноваційному розвитку.

Аналіз досвіду розвинених країн світу довів ефективність створення кластерних структур. Найбільших результатів у створенні кластерів досягли такі держави, як Італія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Ісландія, Нідерланди, США, Японія, Польща, Туреччина, Болгарія, Словенія, Росія, Казахстан, Білорусь.

Зокрема, економіка Фінляндії повністю кластеризована і в ній виділено 9 кластерів, а економіка Нідерландів розбита на 20 „мегакластерів”, на основі функціонування яких визначені пріоритети інноваційної політики держави. У Данії функціонує 29 кластерів, в яких беруть участь 40% усіх підприємств країни, які забезпечують 60% експорту. В Австрії діють трансграничні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією, Угорщиною, активізувались зв'язки з Францією та Великобританією. Розроблена політика стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами та промисловим сектором, знижені регуляторні бар'єри в інноваційних програмах, формуються цент-

ри конкурентоспроможності. У Німеччині створено промислові кластери, а в Словенії прийнято стратегію зростання конкурентоспроможності промисловості та розроблено програму національного розвитку кластерів. У Росії використовується кластерний підхід при розробці регіональних стратегій розвитку. Процеси кластеризації спостерігаються в багатьох регіонах Росії [11].

Це відбувається завдяки розробці національних програм кластеризації економіки. Але при цьому кожна країна використовує найбільш прийнятний для неї варіант формування кластерів. Так, у Франції кластери створюються за рахунок партнерства між локальними промисловими групами, університетами та дослідницькими центрами. У Німеччині на рівні держави підтримка кластерів передбачає передачу науково-дослідним центрам технологій, обладнання, фінансів. Кластерний підхід у Великобританії включає переважно використання наявних регіональних ресурсів, стимулювання обміну та кооперації між наукою і бізнесом.

Загальновідомо, що найбільшим рівнем кластеризації характеризується японська економіка. При цьому, промислові кластери завжди користувалися підтримкою з боку центрального уряду і місцевих органів влади на основі подання найбільш ефективним кластерам відповідних податкових пільг. В останні роки уряд намагається за рахунок кластерів активізувати повернення японського капіталу з азійських країн.

У США зараз нараховується понад 300 кластерів, поява яких була пов'язана з розвитком зв'язків між академічними університетами та бізнесом в Силіконовій Долині. Виробничі результати пов'язаного в цьому районі високотехнологічного кластеру в 2008 р. перевищили 70 млрд. дол. США [13, с. 175].

До найвідоміших кластерів у світі можна віднести [14]:

— Силіконова долина (Silicon valley, Каліфорнія, США), у сфері комп'ютерних технологій;

— американське автовиробництво у Детройті (Detroit, США);

— центр нанотехнологій, біотехнологій, відновлювальних джерел енергії та цифрового друку у Нью-Мексико (New Mexico, США);

— Бангалор (Bangalore, Індія), програмне забезпечення;

— долина Дахран (Dhahran Techno-Valley, Саудівська Аравія), енергетика;

— Лондонський фінансовий сектор, Сіті (The City, Східний Лондон, Великобританія);

— Лондонський поштовий та логістичний центр Сохо (Soho, Лондон, Великобританія);

— авіаційна та космічна галузь у Тулузі (Toulouse, Франція);

— контейнерний порт Роттердаму (Rotterdam, Нідерланди);

— технологічний парк, машинобудування для друкарської галузі Гейдельберг (Heidelberg, Німеччина);

— центр діамантів у Антверпені (Antwerp, Бельгія).

Світовий досвід свідчить, що сучасне високо-технологічне виробництво базується на процесах інтеграції наукових, інноваційних і виробничих підприємств різних типів, а науково-технологічний розвиток забезпечується об'єднаннями, групами підприємств, кластерами й мережами з горизонтальними, вертикальними і регіональними зв'язками. Кластерний підхід є основою для виникнення нових науково-технічних напрямів, а також чинником непрямої підтримки сфери освіти, університетської науки та венчурного бізнесу.

Для стимулювання інноваційного розвитку підприємств, у тому числі у рамках кластерних промислових систем, у світовій практиці використовують наступні форми:

— пряме фінансування (субсидії, позики), які досягають 50% видатків на створення нової продукції і технологій (Франція, США й інші країни);

— надання позичок, у тому числі без виплати відсотків (Швеція);

— створення фондів упровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Англія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди);

— безоплатні позички, що досягають 50 % витрат на впровадження нововведень (Німеччина);

— зниження державних мит для індивідуальних винахідників (Австрія, Німеччина, США й ін.);

— відстрочка сплати мит або звільнення від них, якщо винахід стосується економії енергії (Австрія);

— безкоштовне ведення діловодства за заявками індивідуальних винахідників, безкоштовні послуги патентних повірників, звільнення від сплати мит (Нідерланди, Німеччина) [15, с.19-20].

Висновки. Не зважаючи на деякий досвід, кластерна форма організації господарства в Україні не набула достатнього застосування та поширення. Враховуючи необхідність прискорення економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності регіонів, основними напрямками сприяння розвитку кластерів мають стати:

— удосконалення нормативно-правової бази державного регулювання інноваційної діяльності;

— підтримка органами влади всіх рівнів інтеграції галузей економіки з науковими та навчальними закладами;

— розробка ефективного інвестиційно-іннова-

ційного механізму формування та функціонування кластерів;

— розробка фінансового механізму державного регулювання діяльності кластерних структур, а саме таких форм, як: цільове фінансування, надання субсидій, субвенцій, прямої фінансової допомоги та ін.;

— розробка регіональної економічної політики, спрямованої на створення умов для розробки та впровадження інновацій;

— реалізація заходів податкового регулювання для учасників кластерів;

— удосконалення системи освіти та професійної підготовки;

— покращення інституціонального середовища і системи поширення знань та технологій;

— створення спеціалізованої інфраструктури для розвитку кластера, а саме промислових парків та технопарків;

— розширення можливих джерел фінансування кластерів, якими можуть бути кошти місцевих бюджетів, кошти венчурних фондів, інвестиції підприємств та організацій, у тому числі міжнародних, а також кошти фінансових установ — учасників кластерів.

Література

1. **Державна** регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2007. — 820 с.
2. **Войнаренко М.** Концепція кластерів — шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. — 2000. — №1. — С. 29 — 33.
3. **Гець В.** Кластери і мережеві структури в економіці / В. Гець // Економіст. — 2008. — №10. — С. 10 — 11.
4. **Куйбіда В. С.** Транскордонне співробітництво та розвиток транскордонних кластерів / В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук, В. В. Толкованов, З. С. Бройде, Н. М. Внукова, В. А. Кравченко, В. І. Лященко, Н. А. Мікула, Ш. Рік, Н. А. Романова. — К. : Академія муніципального управління, 2009. — 242 с.
5. **Кузьмин О.** Кластеры как фактор инновационного развития предприятий и территориальных образований / О. Кузьмин, В. Жежуха // Экономика Украины. — 2010. — № 2. — С. 14 — 23.
6. **Меркулов Н. Н.** Использование кластерного подхода при формировании промышленной политики / Н. Н. Меркулов // Экономика промышленности. — 2006. — №1. — С. 81 — 86.
7. **Портер М.** Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / М. Портер ; пер. с англ. — М. : Международные отношения, 1993. — 896 с.
8. **Соколенко С. И.** Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры / С. И. Соколенко. — К. : Колос, 2002. — 546 с.
9. **Кулявцев В. Г.** Развитие кластерів в умовах гло-

балізації / В. Г. Кулявець // Матеріали наукової інтернет-конференції „Соціум. Наука. Культура” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://intkonf.org>.
10. **Арутюнов Ю. А.** Формирование региональной инновационной системы на основе кластерной модели экономики региона / Ю. А. Арутюнов // Корпоративное управление и инновационное развитие экономики Севера: Вестник Научно-исследовательского центра корпоративного права, управления и венчурного инвестирования Сыктывкарского государственного университета. — 2008. — Вып. 4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.koet.syktu.ru.
11. **Концепція** створення кластерів в Україні // Департамент інвестиційної та інноваційної діяльності [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
12. **Демченко В. В.** Актуальні завдання інституційного забезпечення впровадження кластерних підходів в Україні / В. В. Демченко // Економічні науки. Збірник наукових праць. Серія: Регіональна економіка. — 2010. — Вип. 7 (27). — Ч. 2.
13. **Матросова Л. Н.** Кластерный подход в региональной экономике / Л. Н. Матросова // Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети : тези доп. і повідом. Міжнар. наук-практ. конф. / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2010. — 308 с.
14. **Європейська** кластерна обсерваторія [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.clusterobservatory.eu>.
15. **Кластери** та інноваційний розвиток України // Український фонд підтримки підприємництва [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ufpp.gov.ua>.

Матросова Л. М., Лященко О. В. Проблеми розвитку регіональних кластерних структур в Україні

У статті проаналізовано передумови створення кластерних структур у регіонах України, розглянуто

основні проблеми формування та функціонування кластерів, а також визначено шляхи підвищення конкурентоспроможності національної економіки на основі переваг інтеграційної взаємодії суб'єктів кластеризації.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, кластер, концентрація, кооперація, конкуренція.

Матросова Л. Н., Лященко О. В. Проблемы развития региональных кластерных структур в Украине

В статье проанализированы предпосылки создания кластерных структур в регионах Украины, рассмотрены основные проблемы формирования и функционирования кластеров, а также определены пути повышения конкурентоспособности национальной экономики на основе преимуществ интеграционного взаимодействия субъектов кластеризации.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, кластер, концентрация, кооперация, конкуренция.

Matrosova L. N., Lyashchenko O. V. Problems of development of regional cluster structures in Ukraine

The paper analyzes the prerequisites for the development of cluster structures in the regions of Ukraine, the main problems of formation and functioning of clusters, as well as identify ways to improve the competitiveness of national economy on the basis of the benefits of integration interaction of subjects of clustering.

Key words: competitiveness, competitive advantage, cluster, concentration, cooperation, competition.

Стаття надійшла до редакції 22.03.2011

Прийнято до друку 26.08.2011